

Tijdsaspecten van bedrijfseconomische winstbepaling

Dr. J.C. Brezet

I 'Tijd', een gewichtige factor voor het mensdom¹

Tijd is een hoogst belangrijke factor voor de mens. Talloos veel miljoenen in de welvarende westerse kapitalistische wereld dragen steeds één of meer horloges bij zich, waarmee zij het tijdsverloop nauwlettend in het oog houden. Wekkers, huis- en torenklokken, tijdseinen op radio en televisie enzovoort, zij alle dienen voor hetzelfde doel, namelijk volgtijdige ordening van menselijke activiteiten.

Generaties geleerden en andere vorsers hebben dit mogelijk gemaakt door het ontwerpen van tijdmeetinstrumenten, van zonnewijzers en zandlopers via slingeruurwerken tot atoomklokken. De grote tijdtentoonstelling die eind 1990/begin 1991 te Amsterdam werd gehouden, illustreerde deze ontwikkeling op indrukwekkende wijze.

Ook in de economie speelt de tijdsfactor een belangrijke rol. Deze is minder eenvoudig dan wellicht wordt gesuggereerd door de simpele, naar verluidt op declaratiemethoden en -hoogten van (Amerikaanse) CPA's geïnspireerde slagzin: 'time is money'.

Realistischer lijkt ons de zienswijze van de vermaarde algemeen-econoom Alfred Marshall, waar deze in zijn 'Principles' tijd 'the source of many of the greatest difficulties in economics' noemt.²

'En passant' wijst laatstgenoemde auteur reeds vanaf de eerste druk (1891) van dit werk op de oorzaak hiervan. Het voorbericht van deze druk vangt namelijk aan met de woorden: 'economic conditions are constantly changing'.³

Mocht dit 101 jaar geleden reeds gelden, hoeveel

meer nog zal dit het geval zijn in de hectische tijden die wij tegenwoordig meemaken. Met gebruikmaking van enkele door Limperg op bedrijfseconomisch terrein geïntroduceerde termen, kunnen wij een en ander als volgt verbijzonderen: (ook) bij bedrijfseconomische winstbepaling is volgtijdige verandering een bron van moeilijkheden, althans problemen.

In het hiernavolgende zullen wij eerst bespreken hoe het hiermee bij winstbepaling in het algemeen gesteld is, waarna vervolgens zal worden nagegaan, welke specifieke tijdsaspecten zich bij de diverse winstbepalingsstelsels voordoen.

II Bedrijfseconomische winstbepaling

Winstbepaling is winstberekening.

Berekenen is op zichzelf uiteraard geen economische aangelegenheid. Wèl kunnen bepaalde berekeningen, waaronder die van winst, een economisch doel of gevolg, of algemeen geformuleerd een economisch aspect hebben. Ter vermijding van misverstand tekenen wij hierbij aan, dat het alleszins mogelijk is, dat zo'n winstberekening tegelijkertijd bijvoorbeeld een fiscaal aspect heeft. Het kan namelijk zijn, dat zij voor fiscale

Dr. J. C. Brezet legde in 1945 doctoraal examen af aan de Nederlandse Economische Hoogeschool te Rotterdam en promoveerde in 1986 aan de RU Leiden op het proefschrift Micro-economische en bedrijfseconomische winstbepaling. Van 1951-1985 was hij lector Bedrijfseconomie aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam. Thans houdt hij zich bezig met bedrijfseconomisch onderzoek in het kader van het Bedrijfseconomisch Instituut van de economische faculteit van de EUR.

toepassing door wet of jurisprudentie wordt voorgeschreven, toegestaan of verboden, kortom wordt geregeld.

De suggestie, dat er twee verschillende winstbegrippen zouden bestaan, het bedrijfseconomische en het fiscaal-juridische, die, wanneer zij aan de winstbepaling ten grondslag worden gelegd in principe in één en dezelfde situatie een verschillende uitkomst voor de winst zouden opleveren, dient derhalve van de hand te worden gewezen.

Dit laatste geldt eveneens voor boekhoudkundige winstbepaling. Of winst nu al dan niet met een rekenmethode wordt bepaald, die men als boekhoudkundig wenst aan te duiden, is een kwestie van vorm en niet van inhoud, en dus voor de uitkomst van de winstberekening irrelevant. De praktijk leert overigens dat, anders dan wel wordt beweerd, zogenaamde boekhoudkundige winstbepaling niet alleen bij uitgaafprijstelsels van winstbepaling wordt toegepast. Een bekend voorbeeld hiervan is, dat Philips reeds sinds decennia een op vervangingswaarden gebaseerde administratie heeft, onder meer ten behoeve van haar winstbepaling. Ook de fiscale winstbepaling wordt normaliter aan administraties ontleend.

Het economische aspect van winstbepaling door bedrijven is naar ons oordeel in wezen hetzelfde als het economische aspect van alle andere menselijke handelingen. Op duidelijke wijze is dit laatste voor het algemene geval geformuleerd door Lionel Robbins.⁴

Hem volgend betreft dit aspect vrij vertaald het kiezen tussen alternatieve toepassingen van schaarse alternatief aanwendbare middelen. Wij voegen daar nog aan toe: met behulp van de geldmaatstaf, Pigou's 'measuring-rod of money',⁵ als rekeneenheid. Door deze laatste toevoeging worden keuzen als die van een man die uit twee door hem beminde vrouwen, c.q. een vrouw die uit twee door haar beminde mannen, er één moet kiezen voor het sluiten van een huwelijk, onzes inziens terecht niet als economisch aangemerkt.

Zoals wij elders uitvoerig hebben uiteengezet,⁶ betreft het economische aspect van winstbepaling een verbijzondering van dit algemene keuze-

aspect. Bij de winstbepaling wordt namelijk de hoeveelheid ondernemingsmiddelen berekend, die als zijnde resultaat van bedrijfsuitoefening maximaal voor uitkering buiten de onderneming in aanmerking kan komen en de minimale hoeveelheid ondernemingsmiddelen, waarvoor dat niet het geval is.

De bedoelde ondernemingsmiddelen waarop deze toepassingen betrekking hebben kunnen onder andere zijn: monetaire en niet-monetaire activa, hetzij individueel of voor de onderneming als geheel, en in het laatste geval al dan niet na aftrek van (veelal monetaire) passiva. Ook kan de winstbepaling onder meer betrekking hebben op een schuld of groep schulden, waarop bijvoorbeeld koopkrachtswinst wordt gemaakt door stijging van het algemene prijsniveau ('waardedaling van het geld').

Al dergelijke middelen worden ten behoeve van de winstbepaling in geld uitgedrukt en zo op één noemer gebracht. Bij in geld luidende activa zoals kasgeld, vorderingen en bij schulden, is dit uiteraard reeds van nature het geval. Het kan echter voorkomen, dat zij alsnog in guldens van andere koopkracht moeten worden uitgedrukt. In navolging van de praktijk zullen wij dit uitdrukken in geld als 'waardering' aanduiden, onverschillig of het gebeurt tegen aanschafprijzen, vervangingswaarden, of welke andere prijs of koopkrachteenheid dan ook.

De betrokken geldbedragen worden hier te lande vaak als 'vermogen' aangeduid, welk gebruik wij eveneens zullen volgen. Het vermogen dat bijvoorbeeld een kasvoorraad of een bepaalde hoeveelheid van een goed representeert, het totale, het eigen en het vreemde vermogen bij een onderneming op een bepaald tijdstip vormen voorbeelden van dit alles.

Winst heeft hierdoor steeds het karakter van een vermogensvermeerdering tussen een tijdstip en een voorgaand tijdstip. Het winstbegrip heeft dus een 'ex post' karakter. Bij verkoopwinstbepaling hebben die twee tijdstippen betrekking op de situatie onmiddellijk na en vóór de verkoop, bij jaarwinstbepaling op het begin en het einde van het betrokken jaar. Bij de gebudgetteerde winst van het volgende jaar liggen het eindtijdstip en het begintijdstip beide in de toekomst, maar is er

eveneens sprake van een surplus ten opzichte van een voorgaand tijdstip dus van een ex-post-karakter.

Uit het voorgaande volgt, dat de grootte van een vermogen op een bepaald tijdstip mede afhangt van het toegepaste waarderingssysteem. Stel, dat een bedrijf op 1 januari van een jaar een hoeveelheid van 1.000 kg van goed A à *f* 10,- per kg koopt en deze hoeveelheid op 31 december van dat jaar à *f* 14,- per kg verkoopt (alles à contant). Stel dat de prijs van dat goed op 31 december *f* 12,50 per kg op de inkoopmarkt bedraagt. Het vermogen in de goederenvoorraad bedraagt hier dan op 31 december *f* 10.000,- op uitgaafprijsbasis en *f* 12.500,- op vervangingswaardebasis. De als vermogenstoename berekende verkoopwinst bedraagt volgens de eerste waardering *f* 4.000,-, volgens de tweede *f* 1.500,-.

De stelling, dat winst steeds het karakter heeft van een vermogensvermeerdering tussen enig tijdstip en een voorgaand tijdstip mag niet worden omgekeerd in die zin, dat als er door bedrijfsuitoefening (afgezien van stortingen van nieuw kapitaal enzovoort) vermogensvermeerdering is behaald, er steeds van winst sprake is. Een voorbeeld, waarin zo'n omkering inderdaad ongeoorloofd is en waarbij het tijdsaspect een belangrijke rol speelt, volgt uit de winstdefinitie van Limperg. In de samenvatting van Van der Schroeffer luidt zij namelijk: 'winst is de voor vertering beschikbare vermogensaanwas'.⁷

Daar wij in het navolgende dieper op de denkbeelden van Limperg zullen ingaan, volstaan wij er thans mee, deze definitie aan de hand van de jaarwinstbepaling in vorenstaand cijfervoorbeeld te illustreren.

Cijfervoorbeeld jaarwinstbepaling

Wij nemen aan, dat het enige actief bij deze onderneming op 1/1 respectievelijk 31/12 onmiddellijk vóór de aankoop respectievelijk onmiddellijk na de verkoop uit *f* 10.000,- respectievelijk *f* 14.000,- kasgeld bestond en dat vreemd vermogen nooit bij de onderneming voorkwam. In de gedachtengang van Limperg is er dit jaar (in principe) een verteerbare vermogensaanwas van *f* 1.500,- en een niet verteerbare vermogensaan-

was van *f* 2.500,-. De eerste, de jaarwinst, heeft het karakter van een door de verkoop gerealiseerd 'gelijktijdig' waardeverschil op 31/12 tussen inkoop- en verkoopmarkt. De tweede vermogensaanwas daarentegen mist volgens de betrokken opvatting in beginsel winstkarakter. Zij heeft het karakter van een – in dit geval eveneens door de verkoop gerealiseerd – volgtijdig waardeverschil tussen 1/1 en 31/12 op de inkoopmarkt van het goed. Dit laatste waardeverschil wordt vaak 'herwaardering' genoemd.

Wij plaatsen bij het voorgaande twee aantekeningen van terminologische aard. Soms wordt met betrekking tot de volgtijdige waardestijging wel gezegd: zij is vermogen, geen winst. Deze formulering is naar onze mening verwarringwekkend.

Winst is immers zelf ook vermogen, namelijk vermeerdering van vermogen. Wat de theorie betreft, blijkt dit bijvoorbeeld reeds uit de zojuist vermelde winstdefinitie van Limperg. In de praktijk is de uitdrukking winstbepaling door vermogensvergelijking zeer gebruikelijk.

In de tweede plaats wordt de term 'vermogen' soms in een specifieke, zeer enge betekenis gebruikt, namelijk in de zin van de totale waarde van een onderneming als geheel, beschouwd als object van verkoop of overneming. In verband met deze specifieke betekenis wordt bijvoorbeeld zo'n overnemingsbalans in de Duitse bedrijfseconomie een 'Vermögensbilanz' genoemd, wat merkwaardigerwijze in Nederland vertaald wordt als 'vermogensbalans'. Het opmerkelijke punt is hier namelijk, dat het Duitse 'Vermögen' correspondeert met het Nederlandse 'kapitaal' en het Duitse 'Kapital' met het Nederlandse 'vermogen'. Merkwaardig is hierbij tevens, dat de waarde van een onderneming als geheel, 'as a going concern', naar de betrokken Duitse bedrijfseconomen stellen normaliter juist niet door middel van een balans kan worden bepaald. Het komt ons voor, dat dit alles reden te meer is, het begrip vermogen in bovenvermelde ruime betekenis te gebruiken en door toevoegingen aan te geven, welk vermogen men in de gegeven situatie bedoelt.

Kapitaalshandhaving

Met betrekking tot de vermogensaanwas die bij

de winstbepaling als (minimaal) niet uitkeerbaar en mitsdien niet als winst wordt aangemerkt, wordt veelal de term kapitaalshandhaving gebruikt. Ook deze term wordt in ruime zin gebruikt. Zo spreekt men bijvoorbeeld van substantialistische en nominalistische kapitaalshandhaving bij de winstbepaling.

De toevoeging 'minimaal' geeft reeds aan, dat 'de facto' méér kapitaal kan worden gehandhaafd dan bij de winstbepaling voor deze aanwending wordt aangewezen. Dit kan geschieden door bij de winstverdeling een deel van de winst, of zelfs de gehele winst, voor winstinhouding (reservering) te bestemmen. De aard van de bij de winstbepaling voor kapitaalshandhaving aangewezen hoeveelheden middelen kan heel verschillend zijn. Ter illustratie hiervan bezien wij de jaarwinstbepaling in vorenstaand cijfervoorbeeld bij toepassing van het uitgaafprijsstelsel en het (klassieke) vervangingswaardestelsel voor winstbepaling.

In het eerste geval betreft het voor kapitaalshandhaving aangewezen actief f 10.000,- kasgeld, evenveel monetair actief dus als er op het begintijdstip aanwezig was.

In het tweede geval betreft het f 12.500,- kasgeld, waarvoor op 31/12 desgewenst een even grote hoeveelheid goederen kan worden gekocht als voor de f 10.000,- kasvoorraad op 1/1 het geval was.

De gebruikelijke namen hiervoor zijn handhaving van het oorspronkelijke geldkapitaal (nominalistische kapitaalshandhaving) respectievelijk handhaving van het oorspronkelijke goederenkapitaal (substantialistische kapitaalshandhaving) bij de winstbepaling in het eerste respectievelijk tweede geval.

Het zal duidelijk zijn, dat het hierbij niet gaat om de feitelijke aanwezigheid van bijvoorbeeld goederen, maar om de mogelijkheid de bedoelde hoeveelheid desgewenst aan te schaffen uit de na hypothetische maximale winstuitkering resterende middelen.

Tenslotte wijzen wij hier nog op een ander kapitaalshandhavingbegrip, dat bijvoorbeeld tot uiting komt in de volgende opmerking van Van der Schroeff: 'Er kan eerst sprake zijn van winst indien de vermogenstoename aan het bedrijf kan wor-

den onttrokken met waarborging van de continuïteit'.⁸

Daar continuïteit betrekking heeft op voortzetting van het bedrijf in de toekomst, en de toekomst geheel of gedeeltelijk onbekend is, is een dergelijke waarborging onzes inziens in het algemeen praktisch uitgesloten. Maar zelfs als met betrekking tot de afzienbare toekomst bijvoorbeeld vaststaat, dat het bedrijf alleen bij schaalvergroting kan overleven, brengt dit onzes inziens nog geenszins mee, dat de voor deze uitbreiding vereiste financiële middelen ten laste van de winst moeten komen.

Ten hoogste kan naar onze mening worden gesproken van de wenselijkheid van een kapitaalshandhavingsoort, die een zo groot mogelijke *bijdrage* aan de handhaving van de continuïteit oplevert. Bij prijsstijging zal dit het geval zijn bij substantialistische, bij prijsdaling bij nominalistische kapitaalshandhaving bij de winstbepaling.

Het voorgaande leidt tot de conclusie, dat aan elke winstbepaling economisch gezien een tijdsaspect verbonden is. Bij elke winstbepaling is er immers sprake van aanwijziging van middelen voor kapitaalshandhaving, hetzij als doel, hetzij als gevolg, hetzij door een bewuste dan wel een onbewuste keuze tussen kapitaalshandhaving en winst. Het begrip kapitaalshandhaving bezit uiteraard van nature een tijdsdimensie, daar het gelijkblijven in enig opzicht in vergelijking met een in de tijd voorgaande situatie inhoudt.

Volgtijdige prijsveranderingen zijn gewoonlijk van invloed op de omvang van de kapitaalshandhaving en winst, maar deze invloed kan zoals wij zagen bij verschillende winstbepalingsstelsels kwantitatief uiteenlopen. In het onderstaande zullen wij dit nader onderzoeken en tevens stilstaan bij sommige andere tijdsaspecten die op de winstomvang van invloed kunnen zijn.

III DE waarde? DE juiste bedrijfseconomische winst?

In ons eerder besproken cijfervoorbeeld werd de keuze tussen de beide aanwendingsmogelijkheden van een eindvermogen, kapitaalshandhaving

en winst, op twee verschillende manieren gemaakt, namelijk op uitgaafprijs- en op vervangingswaardebasis. Tengevolge van aanwezigheid van volgtijdige prijsverandering leidde dit tot twee verschillende uitkomsten van de winstberekening. In verband met bij beide daaraan ten grondslag liggende economische keuzen, is hierbij in beide gevallen wel degelijk van een bepaalde soort bedrijfseconomische winstbepaling sprake.

Ook in de praktijk doet zich overigens de situatie voor, dat de winst van eenzelfde onderneming in eenzelfde jaar volgens twee stelsels een verschillende grootte heeft.

Hier te lande is dit laatste bijvoorbeeld het geval bij Philips, in Groot Brittannië bij British Gas. Deze beide ondernemingen berekenen hun resultaten met behulp van (bepaalde varianten van) vervangingswaardestelsels, maar vermelden in hun jaarverslagen tevens de jaarwinstberekening op uitgaafprijsbasis. Bij Koninklijke Shell is in één jaarverslag wel eens de jaarwinstberekening op drie verschillende bases vermeld, namelijk op uitgaafprijs-, vervangingswaarde- en algemene-prijsindexatiebasis.

Tegen de zojuist besproken verscheidenheid bestaat naar onze mening geen bezwaar. De daarbij gemaakte (handavings)keuzen zijn immers inderdaad economische keuzen. Dat zij tot verschillende uitkomsten voor de winst leiden houdt verband met aanwezigheid van volgtijdige veranderingen, in casu prijsstijgingen. Anderen maken hiertegen echter wel bezwaar. Volgens hen bestaat er in een gegeven winstbepalingssituatie wel degelijk één bepaalde winstomvang, die het karakter heeft van *de juiste* bedrijfseconomische winst. De bekendste representant van deze gedachte is ongetwijfeld Limperg. Op het laatste punt, de 'juiste' winst, gaan wij straks nader in. Wat het eerste punt 'de juiste waarde' betreft merken wij het volgende op. Limpergs door niet weinigen aangehangen vervangingswaardetheorie stelt in grote lijnen, dat een onderneming op een gegeven tijdstip aan een goed twee waarden toekent, de opbrengst- en de vervangingswaarde. In het kader van de continuïteit is normaliter de vervangingswaarde de laagste

van deze twee, en dus *de* waarde van dat goed op dat tijdstip. Deze laatste wordt daardoor normaliter gemeten door de prijs op inkoopmarkt van het betrokken goed op het bedoelde tijdstip.

Bij deze beschouwing tekenen wij aan, dat deze laatste onzes inziens inderdaad relevant kan zijn voor de keuze van een onderneming, een aanwezig goed al dan niet te verkopen, c.q. een goed al dan niet te produceren en te verkopen. Dat de onderneming volgens deze theorie bij haar keuze alleen naar het heden en niet naar de toekomst kijkt, lijkt ons een wel heel ver gaande abstractie van de werkelijkheid, maar alle theorieën werken nu eenmaal met abstracties, dus zand daarover.

Afgezien hiervan kan men zich inderdaad indenken, dat een onderneming die zoals in het gegeven cijfervoorbeeld op 31/12 1.000 kg A in voorraad heeft, die zij op dat tijdstip tegen f 14,- per kg kan verkopen en die op datzelfde tijdstip dezelfde soort goederen voor f 12,50 per kg weer kan kopen, er verstandig aan zal doen haar keuze inderdaad op een vergelijking van deze prijzen te baseren. Daarbij blijkt haar immers, dat zij door tot deze transacties over te gaan, de toestand vóór de verkoop kan herstellen plus daarboven nog geld kan overhouden.

Waarom het echter economisch gezien voordelig of noodzakelijk zou zijn om bij de verkoopwinstbepaling de opgeofferde waarde eveneens op de vervangingswaarde te stellen valt niet in te zien. Doet men dat, dan zou de verkoopwinst f 1,50 per kg bedragen. Bij volledige uitkering daarvan zou f 12,50 per verkocht kg resteren, zodat men voor elk verkocht kg op 31/12 weer 1 kg van hetzelfde goed zou kunnen terugkopen. Bij waardering van de kosten van de verkochte goederen tegen f 10,- per kg resteert evenveel kasgeld als op het vroegere aanschafmoment van die goederen aanwezig was. Waarom één van deze beide keuzen economisch juist en de andere onjuist zou zijn, valt niet in te zien. Uit de waardetheorie of uit het economisch principe volgt het niet. De overweging, dat het aanbeveling verdient, in een tijd van prijsstijging de substantie in stand te houden, wordt door de betrokken theoretici afgewezen. Het bewijs voor de bedoelde juistheid is derhalve niet geleverd en kan niet worden geleverd.

De achtergrond bij dit alles is, dat een begrip dat

een nuttige rol speelt (althans kan spelen) bij een bepaald probleem, hier zonder meer naar een andere probleemstelling wordt overgebracht. Of al dan niet tot verkoop c.q. productie van een bepaald goed zal worden overgegaan, is een gelijktijdig keuzeprobleem. Kosten/opbrengsten vergelijkingen kunnen hier 'de juiste' keuze aan-geven. De keuze op een bepaald tijdstip van handhaving van een in vergelijking met een begin-tijdstip even groot goederenkapitaal dan wel een even groot geldkapitaal betreft echter een volgtij-dig probleem.

Het zonder meer overbrengen van begrippen van de ene naar de andere soort problemen is begripsrealisme, methodologisch gezien een zware zonde. Dat historische uitgaafprijzen niet doelmatig zijn voor productie-, verkoop- en prijs-bepalingsproblemen, brengt derhalve volstrekt niet mee, dat zij ook ongeschikt zouden moeten zijn voor winstbepalingsproblemen.

De houdbaarheid van de geclaimde alléénjuistheid van waardering tegen vervangingswaarden (ook) bij winstbepaling is inmiddels welhaast omgekeerd evenredig met de zwaarte van de kri-tiek van vervangingswaarde-aanhangers op andere waarderings- en winstbepalingsstelsels. Vooral het uitgaafprijsstelsel moet het daarbij ontgelden. Zo merkt de Tilburgse hoogleraar G.L. Groeneveld op: 'De uitgaafprijs geeft onvolledige informatie. Ze is eigenlijk economische valsheid in geschifte'.⁹ Winstbepaling op historische uit-gaafprijsbasis noemt hij 'de grote leugen'.¹⁰

J.L. Meij, zelf aanhanger van (zijn eigen versie van) de waardetheorie, vindt de verguizing van de uit-gaafprijsopvatting blijkbaar wat al te gortig. Hij merkt namelijk op, 'dat de historische kostprijs-calculatie en de daarop aansluitende historische winstbepaling toch ook weer niet zulke enorme dwaasheden zijn als wel eens wordt gedacht'.¹¹ Merkwaardig bij de geringschatting voor het uit-gaafprijsstelsel in grote delen van de Neder-landse bedrijfseconomie is inmiddels, dat accountants die in de theorie dit stelsel te vuur en te zwaard bestrijden, in de praktijk talloze op uit-gaafprijsbasis opgestelde jaarrekeningen 'jaar in jaar uit' van hun goedkeurende handtekening voorzien.

De jacht op het juiste winstbegrip (zoals wij het

elders noemden) is echter niet uitsluitend door acties van de zijde van vervangingswaarde-aan-hangers een waar strijdtoneel. Zo zegt de uitgaaf-prijsaanhanger Briscoe kort maar krachtig: 'Replacement profit is false'.¹²

Wat betreft de aanhangers van toepassing van algemene prijsindexatie (vroeger door Rieger eens de 'indexvrienden' genoemd), laat de Ameri-kaanse pionier op dit gebied, Sweeney, zich wei-nig vriendelijk uit over het werken met niet voor geldwaardeveranderingen gecorrigeerde aan-schaffingsprijzen. Hij zegt namelijk kortweg: 'the dollar is a liar'.¹³ Niet gecorrigeerde geldeenhe-den noemt hij rubber-eenheden, daarmee sugge-rerend dat daarmee niet te werken valt. Edwards en Bell hebben het ook over valsigheid, waar zij, juist omgekeerd, betogen dat dergelijke geld-waardecorrecties 'on a false premise'¹⁴ berusten. In Groot-Brittannië bestookten in de jaren zeven-tig voorstanders van CCA (current cost accoun-ting) en CPP (current purchasing power accoun-ting) elkaar met vaak ongezouten kritiek. Van eerstgenoemde zijde werden daarbij onder andere uitlatingen van aanhangers van de tweede groep als 'misleading' gekwalificeerd.

Bij al dit strijdgewoel tekenen wij aan, dat het in de loop van méér dan een halve eeuw telkens weer bij de auteurs naar voren komen van beschuldi-gingen als vals en leugen, erop wijst, dat bij de behandeling van deze problematiek blijkbaar emoties de kop opsteken. De uitspraak van een Britse geldtheoreticus, dat er twee terreinen zijn, waarop hartstocht een belangrijke rol speelt, namelijk het geldwezen en de liefde, moet dan ook nodig met een derde gebied, dat van de bedrijfseconomische winstbepaling worden aan-gevuld.

IV Specifieke tijdselementen bij winstbepaling

In het voorgaande kwamen wij tot de conclusie, dat het economische aspect van winstbepaling steeds via het daaraan verbonden begrip kapi-taalshandhaving van nature een tijdselement bevat.

Daarnaast komen er soms bij winstbepaling spe-cifieke tijdsaspecten voor. Bij onderstaande

bespreking van een aantal daarvan moeten wij ons op grond van ruimte-overwegingen beperken tot die, welke naar onze subjectieve mening typisch zijn voor de betrokken winstbepalingsmethoden en -opvattingen. Bij deze bespreking zullen wij, om met Schmalenbach te spreken, ook een vluchtige blik over de heining werpen, door ook aan het boekhoudkundige, algemeen-economische en juridische aspect van winstbepaling enige aandacht te schenken.

V De dynamische balanstheorie

Een naar onze mening voor deze theorie typisch tijdsaspect vormt de stroomgedachte die zij in haar beschouwingen betreft. Deze betreft geld- en goederenstromen die de onderneming doorlopen, waarbij zij de mogelijkheid accentueert dat daarbij faseverschillen, 'leads' en 'lags', tussen bepaalde stromen bestaan.

Een voorbeeld hiervan vormen de uitgavenstroom voor de telkens plaatsvindende aankopen van een bepaald handelsgoed en de kostenstroom in verband met de verkopen van dat goed. Zouden de verkopen bijvoorbeeld telkens drie maanden na de betrokken betalingen plaatsvinden, dan vertoont de kostenstroom hier een 'lag' van drie maanden ten opzichte van de uitgavenstroom.

Indien een bepaalde hoeveelheid van dit goed in november werd gekocht en betaald, en in februari van het volgende jaar werd verkocht, is deze goederenhoeveelheid op 31 december van eerstbedoeld jaar nog in voorraad. De betrokken uitgaven geschieden hier in het eerste jaar, de kosten worden in het tweede jaar gemaakt.

Hier komt de functie van de dynamische balans aan de orde, die op 31 december een momentopname van beide stromen maakt. In de formulering van Schmalenbach lijkt deze balans op een Januskop: hij kijkt tegelijk naar het verleden en de toekomst. Hij constateert dat de bedoelde uitgaven vóór het balanstijdstip en de bijbehorende kosten daarna vallen. Dit geeft aanleiding tot een balanspost 'Ausgaben, noch nicht Aufwand'. De woorden 'noch nicht' houden in, dat deze uitgaven op dat tijdstip nog geen, dus later wél kostenkarakter hebben. De balans registreert op deze

wijze de herinnering, dat voor de jaarwinstbepaling deze uitgaven aan een volgend jaar als kosten moeten worden toegerekend.

De theorie hanteert daartoe het begrip totale winst gedurende de gehele bestaansduur van de onderneming. Deze winst is gelijk aan het verschil tussen de totale ontvangsten en de totale uitgaven gedurende die bestaansduur. Met behulp van balansen waarop kosten als de zojuist genoemde systematisch zijn opgenomen, wordt deze totale winst aan de opeenvolgende jaren c.q. perioden toegerekend.

Volgtijdige winsttoerekening (winstperiodisering) is dus een belangrijk tijdsaspect bij de dynamische balanstheorie.

Wij tekenen hierbij nog aan, dat deze visie op het tijdsaspect naar onze mening niet noodzakelijkerwijs gebonden is aan winstbepaling op uitgaafprijzbasis. Bij periodewinstbepaling op vervangingswaardebasis kunnen namelijk de faseverschillen tussen de op een bepaalde soort goederen betrekking hebbende waardeestroom en kostenstroom in het oog worden gevat. Deze waardeestroom kan hier echter door volgtijdige waardeveranderingen in omvang wisselen, terwijl op een balanstijdstip wel de hoeveelheidsdimensie, maar nog niet de prijsdimensie van de toekomstige kosten bij de verkoop vaststaat. Het voor de dynamische balanstheorie typische tijdsaspect zou op deze wijze derhalve tot een algemeen aspect van periodewinstbepaling gegeneraliseerd kunnen worden.

VI Het klassieke (orthodoxe) Nederlandse vervangingswaardestelsel van jaarwinstbepaling

Het voor dit door Limperg c.s. aangehangen stelsel typische tijdsaspect vormt onzes inziens de daarin voorkomende principiële ontkenning van het winstkarakter van volgtijdige waardeestijging. (De aanwezigheid van speculatieve en speculatievoorraden en van situaties van waardedaling laten wij hier buiten beschouwing.)

Het opvallende hierbij is (a) dat deze ontkenning niet uit de onderliggende waardetheorie volgt en (b) dat de orthodoxe voorstanders van dit stelsel met nadruk ontkennen dat zij berust op een

instandhoudingsdoelstelling (met name op substantialistische kapitaalshandhaving).

ad (a) Dit punt houdt verband met de reikwijdte van de (of een) waardetheorie. Van der Schroeff merkt dienaangaande op: 'De leer van de vervangingswaarde is een waardetheorie; niet meer en niet minder'.¹⁵ Zij richt zich 'op de factoren die de hoogte van de waarde bepalen'.¹⁶ De waardering heeft volgens haar betrekking op 'het moment, waarop de waardering plaatsvindt'.¹⁷

De waardetheorie houdt zich derhalve bezig met een momentopname. Een verklaring van de aard van een volgtijdig waardeverschil (in het voorgaande de waardestijging van de voorraad tussen 1/1 en 31/12 van f 10,- tot f 12,50 per kg) valt buiten haar gezichtsveld. Uit een 'gelijktijdige' theorie kunnen nu eenmaal geen 'volgtijdige' conclusies worden getrokken. Dit wordt ook bevestigd door het uiterst grondige en uitgebreide onderzoek hierover door Van Straaten, gepubliceerd in diens boek 'Inhoud en grenzen van het winstbegrip'.¹⁸

ad (b) De afwijzing van een instandhoudingsdoelstelling ter verklaring van het niet-winstkarakter van volgtijdige waardestijging wordt (althans werd) door de 'orthodoxen' op een onzes inziens merkwaardige wijze beargumenteerd. Aanvaarding van zo'n doelstelling zou namelijk naar hun mening het bedrijven van 'kunstleer' zijn. Met deze laatste als denigrerend bedoelde term, vergelijkbaarheid met de aanduiding 'kunstboter' voor margarine, een term overigens die Goudriaan naar zijn zeggen aan 'kunstleder' deed denken, werd onwetenschappelijkheid gesuggereerd. De vergelijking met kwakzalverij in plaats van wetenschappelijk gefundeerd medisch handelen zou, zo werd gesuggereerd, op de bedrivers van dit 'kwaad' van toepassing zijn.

De waarde van dit thans vrijwel uitgestorven kunstleerargument in het midden latend, leidt het voorgaande tot de conclusie dat de principiële ontkenning van het winstkarakter van volgtijdige waardestijging min of meer een geloofsaangelegenheid is.

Een overeenkomstige gedachte koestert Van Straaten, die in zijn herinnering aan de door hem

als student bijgewoonde colleges van Limperg opmerkt: 'Limperg's leer: geloof of wetenschap? Ik dacht aan geloof, gebracht op hoog wetenschappelijk niveau'.¹⁹

Interessant is in dit verband ook een opmerking van Goudekot, de grote stimulator van toepassing van de vervangingswaardetheorie bij Philips, gedaan in een gesprek met schrijver dezes. Zij luidde: 'Wij bij Philips staan op het standpunt: streng in de leer, soepel in de toepassing'.

Deze soepelheid komt onder andere tot uiting in het ten grondslag leggen van instandhoudingsdoelstellingen, met name handhaving van de algemene of specifieke koopkracht, aan de diverse Philips-varianten van jaarwinstbepaling op vervangingswaardebasis.

De ervaring leert, dat er bij een geloof menigmaal sprake is van orthodoxe en vrijzinnige aanhangers daarvan.

Als zodanig is onzes inziens het standpunt van Van der Schroeff te begrijpen toen deze tegen het einde van zijn leven een winstbepalingsstelsel ontwierp waarin, met behoud van de vervangingswaardetheorie als grondslag, een plaats is ingeruimd voor winst door volgtijdige waardestijgingen. Nominalistische, substantialistische en algemene koopkrachtshandhaving kunnen meebrengen, dat bij winstbepaling volgens dat stelsel waardestijgingen deel van de jaarwinst kunnen uitmaken. Dat dit door sommigen als afvallen van een geloof wordt beschouwd, wordt alleen reeds geïllustreerd door de titel van het artikel 'Van epigoon tot renegaat' van J.G. Groeneveld.²⁰ In overeenstemming hiermee is ook het feit, dat Van der Schroeff in een te Rotterdam gehouden gesprek opmerkte, dat zijn veranderde inzichten hem niet in dank door zijn (blijkbaar 'orthodoxe') Amsterdamse collegae werden afgenomen.

VII Op geldwaardecorrectie gebaseerde winstbepalingsstelsels

Het voor deze groep stelsels karakteristieke tijdsaspect vormt onzes inziens het omrekenen van 'oude' guldens (in het algemeen: geldeenheden) in 'nieuwe' guldens (en omgekeerd).

Wanneer bij deze winstbepaling guldensbedragen moeten worden opgeteld of afgetrokken die

op verschillende tijdstippen betrekking hebben, moeten deze volgens de onderhavige opvatting eerst in guldens van gelijke koopkracht worden uitgedrukt.

Met dit laatste wordt bedoeld, dat voor zo'n gulden (in theorie) een even groot aantal eenheden van een zeer groot (algemeen) goederenpakket, in theorie zelfs alle goederen en diensten omvatend, gekocht zou kunnen worden.

In de praktijk volstaat men hierbij gewoonlijk met het berekenen van verhoudingscijfers, in casu algemene prijsindexcijfers, tussen de (fictieve) totale aanschaffingsprijzen van zo'n pakket op de betrokken tijdstippen. Bedraagt deze totale fictieve aanschafwaarde bijvoorbeeld op 1 januari f 100 miljoen en op 31 december van dat jaar f 110 miljoen, dan bedraagt het bedoelde prijsindexcijfer op basis 1 januari = 100 op 31 december 110.

Voor 1 begingulden (van januari) kan men dan evenveel pakketeenheden kopen als voor 1,1 eindgulden (van 31 december). Met andere woorden een begingulden is 1,10 x zoveel 'waard' als een eindgulden. Anders geformuleerd: 1 begingulden is equivalent met 1,10 eindgulden.

De toepassing hiervan op de winstbepaling illustreren wij wederom met behulp van het eerder gegeven cijfervoorbeeld, waarin het beginactief per 1/1 uitsluitend f 10.000,- kasgeld, en het eindactief per 31/12 uitsluitend f 14.000,- kasgeld bedroeg.

Het algemene prijsindexcijfer bedroeg op 1/1 100, op 31/12 110.

Uitgedrukt in guldens van 31/12 bedroeg het beginvermogen hier 1,10 x f 10.000,- = f 11.000,-. Daar de f 14.000,- reeds in eindgulden luidde, bedraagt de jaarwinst in dit geval in guldens van 31/12 uitgedrukt:

f 14.000,- - f 11.000,- = f 3.000,-.

Desgewenst kan dit ook als volgt worden geschreven:

f 14.000,- - f 10.000,- - f 1.000,- = f 3.000,-.

De 'nominalistische' winst ad f 4.000,- wordt zo gezien gecorrigeerd voor de algemene waarde-daling gedurende het jaar van het oorspronkelijke nominale geldvermogen, dus met 10% van f 10.000,- = f 1.000,-.

Daar in dit eenvoudige geval de aanschafprijs van de op 1/1 gekochte goederen f 10.000,- en hun verkoopopbrengst op 31/12 f 14.000,- bedroeg, geven laatstgenoemde formules tevens de verkoopwinstbepaling volgens de 'adjusted historical cost'-methode weer. De aanschafprijs ad f 10.000,- guldens van 1/1 wordt door de geldwaardecorrectie van f 1.000,- omgerekend in f 11.000,- guldens van 31/12.

Met betrekking tot deze winstbepaling tekenen wij tenslotte nog het volgende aan:

1 Bij hypothetische uitkering van de jaarwinst ad f 3.000,- resteert als enig actief f 11.000,- kasgeld, welke laatste hoeveelheid een even grote algemene koopkracht vertegenwoordigt als f 10.000,- op 1 januari deed.

Hier is dus sprake van jaarwinstbepaling op basis van handhaving van de algemene koopkracht van het beginvermogen, ook wel aangeduid als 'reële' kapitaalshandhaving.

2 Van de volgtijdige waardevermindering van de voorraad tussen 1/1 en 31/12 ad (in 'lopende guldens') f 2.500,-, wordt bij dit stelsel f 1.500,- wèl en f 1.000,- niet als in het jaarresultaat vallende winst beschouwd.

3 Anders dan bij het klassieke vervangingswaardestelsel, kunnen hier ook monetaire passiva en activa tot winsten en verliezen leiden.

Zou in vorenstaand cijfervoorbeeld de onderneming op 1/1 gefinancierd zijn met f 5.000,- eigen en f 5.000,- vreemd vermogen, dan is er volgens het besproken winstbepalingssysteem dit jaar naast de verkoopwinst op adjusted historical cost-basis ad f 3.000,- nog een 'koopkrachtswinst op monetair passief' behaald van 10% van f 5.000,- = f 500,- (alles in 'eindgulden').

4 Hier te lande werd door Hofstra in zijn rapport 'Inflatieneutrale belastingheffing'²¹ een compleet voor fiscale toepassing panklaar stelsel van jaarwinstbepaling op basis van algemene prijsindexatie ontworpen, dat echter bij de politiek geen genade mocht vinden.

VIII Winstbepaling op basis van het 'economic concept of profit'

Dit stelsel kenmerkt zich door zijn extreme

toekomstoriëntering. Het gaat uit van de waarde van de onderneming opgevat als contante waarde op het waarderingstijdstip van de toekomstige cash flows die de onderneming naar verwachting van dat moment af zal werpen. Het contant maken geschiedt hierbij tegen de zogenaamde 'target rate of interest', een soort minimum vereiste rentevoet. Jaarwinst is volgens deze opvatting de toeneming van deze waarde gedurende het betrokken jaar, uiteraard met correctie voor eventuele tussentijdse winstonttrekkingen enzovoort.

Wij illustreren de gang van zaken bij deze winstbepaling met behulp van een eenvoudig cijfervoorbeeld. Wij nemen daarbij aan, dat een onderneming op 1/1/91 als enig actief f 15.000,- kasgeld (en nooit schulden) heeft. Zij investeert dit geld op dat moment in een investeringsproject, dat naar verwachting op 31/12/92 éénmalig een cash flow van f 24.200,- zal opleveren. Haar target rate of interest bedraagt 10% per jaar op basis van samengestelde interest.

De waarde van de onderneming in bovengenoemde zin bedraagt hier:

op 1/1/91: f 24.200,- / $(1,10)^2 = f$ 20.000,-
 op 31/12/91: f 24.200,- / $1,10 = f$ 22.000,-
 op 31/12/92 (aangenomen dat de f 24.200,- inderdaad binnenkomt): f 24.200,-

De jaarwinst volgens dit stelsel bedraagt in 1991 f 22.000,- - f 20.000,- = f 2.000,-, in 1992 f 24.200,- - f 22.000,- = f 2.200,-. Zou de winst over 1991 en 1992 na ontvangst van de f 24.200,- op 31/12/92 geheel worden uitgekeerd, dan zou voor kapitaalshandhaving resteren f 24.200,- - f 4.200,- = f 20.000,-, evenveel als het oorspronkelijk geïnvesteerde geldbedrag.

Bij deze ongebruikelijke soort winstbepaling tekenen wij het volgende aan.

1 Toepassing van dit stelsel staat en valt met de mogelijkheid de toekomstige cash flows binnen redelijke grenzen van betrouwbaarheid en nauwkeurigheid te schatten. Pessimisme en optimisme bij de schatters, om maar te zwijgen van manipulatiemogelijkheden, stemmen in dit opzicht tot somberheid. In de praktijk blijken zich

niet zelden zelfs grote afwijkingen voor te doen tussen te goeder trouw en naar beste weten geschatte jaarwinst op uitgaafprijzbasis van een reeds aangevangen jaar enerzijds en de achteraf blijken jaarwinst anderzijds. Soms wordt winst verwacht, maar blijkt er achteraf verlies te zijn geleden. Praktische toepassing van dit stelsel lijkt ons dan ook vrijwel uitgesloten.

2 Winst kan hier mede door verwachtingsveranderingen ontstaan. Wordt in vorenstaand cijfervoorbeeld de verwachte toekomstige cash flow op 31/12/91 gewijzigd van f 24.200,- in f 48.400,-, dan wordt de jaarwinst volgens dit stelsel verhoogd tot f 44.000,- - f 20.000,- = f 24.000,-. Wordt deze verwachting gerealiseerd, dan bedraagt de jaarwinst over 1992 in dit geval f 48.400,- - f 44.000,- = f 4.400,-, dus ook hier 10% van de waarde ad f 44.000,- aan het begin van het jaar.

3 De vraag rijst, welk karakter het voordelige verschil van f 5.000,- tussen het geïnvesteerde kasgeld op 1/1/91 ad f 15.000,- en de waarde van het daarmee aangeschafte investeringsproject ad f 20.000,- op datzelfde tijdstip heeft. Het komt ons voor, dat beantwoording van deze vraag buiten het gezichtsveld ligt van het onderhavige stelsel, dat winst blijkbaar uitsluitend in verband brengt met op verwachtingen gebaseerde waarden en het (interest)voordeel dat door het dichterbij komen van die waarden, dus door tijdsverloop ontstaat. Dit zou dus een analogie zijn met het buiten het gezichtsveld van een waardetheorie vallen van volgtijdige waardeveranderingen. Wij merken nog op, dat de zojuist gestelde vraag niet wordt beantwoord door de bedoelde f 5.000,- als 'capital gain' aan te merken.

4 In verband met de soms gemaakte tegenstelling tussen het economic concept of profit en het accounting concept of profit (welke tegenstelling overigens onjuiste suggesties wekt) wijzen wij erop, dat ook jaarwinstbepaling op eerstgenoemde basis desgewenst 'boekhoudkundig' kan geschieden. Aangenomen, dat de waardestijging ten gevolge van het ontstaan van de zojuist bedoelde f 5.000,- 'subjectieve goodwill' onder de naam 'reserve' aan het kapitaal wordt toegevoegd en dat over de bestemming van de beide jaarwinsten pas na 1992 wordt beslist, lui-

den bijvoorbeeld de bij 'boekhoudkundige' winstbepaling opgestelde balansen per ultimo 1991 en 1992 als volgt:

Balans 31/12/1991

Investeringsproject	f 22.000	Beginkapitaal	f 15.000
		Reserve	f 5.000
		Winst 1991	f 2.000
	<hr/>		<hr/>
	f 22.000		f 22.000

Balans 31/12/1992

Kas	f 24.200	Beginkapitaal	f 15.000
		Reserve	f 5.000
		Winst 1991	f 2.000
		Winst 1992	f 2.200
	<hr/>		<hr/>
	f 24.200		f 24.200

Dat in deze boekhouding contante waarden (hier bijvoorbeeld f 22.000,-) voorkomen is naar onze mening geenszins reden, hier niet van 'boekhoudkundig' te spreken. In diverse balansen van gebruikelijke winstbepalingsstelsels komen eveneens contante waarden voor.

5 Bij elke waarde kan de vraag worden gesteld: waarde voor wie?

In dit geval is dit blijkbaar degeen die de cash flows zal ontvangen, want daarop baseert deze de grootte van die waarde. Kennelijk is dit niet de onderneming zelf, want die ontvangt de cash flows niet, maar betaalt ze juist uit. Het gaat hier immers niet om de afzonderlijke (netto) cash flows uit de verkoop van produkten, maar om cash flows die op de onderneming als geheel betrekking hebben. Blijkbaar betreft het hier dus iemand, die overweegt de onderneming als geheel te kopen (over te nemen). Dit maakt ook duidelijk waarom hier een 'target rate of interest' een rol speelt. De bedoelde aspirant-koper van de onderneming stelt voor zijn keuze uit diverse investeringsprodukten kennelijk de eis, de door hem daaruit te selecteren projecten ten minste 10% per jaar van zijn te investeren geldsom moeten opleveren.

Naar onze mening betreft het hier derhalve niet de winst *van* de onderneming, dat wil zeggen de winst die de onderneming zelf met haar

bedrijfsuitoefening maakt, maar de winst *met* de onderneming, te behalen door een aspirant koper van de gehele onderneming.

Het zal duidelijk zijn dat deze beide winsten meestal weinig met elkaar te maken zullen hebben. Zo is het mogelijk dat een onderneming die volgens gebruikelijke winstbepalingsstelsels in een bepaald jaar zwaar verliesgevend is, volgens winstbepaling op basis van het 'economic concept of profit' datzelfde jaar een aanzienlijke winst maakt. Het kan namelijk zijn, dat een aspirant koper, die ervaring heeft met sanering van ondernemingen, verwacht bij overneming van het bedrijf dit door reorganisatie zo te kunnen verbeteren, dat het voor hem spoedig aanzienlijke cash flows zal opleveren en dus een grote waarde heeft. De over die waarde te calculeren interest, die volgens dit stelsel de jaarwinst is, heeft in dit geval niets uit te staan met de slechte gang van zaken in dit jaar en heeft dus, indien zij al praktisch bepaalbaar is, voor het bedrijf zelf slechts een hoogst dubieuze waarde. Voor wie geen vreemde in Jeruzalem is, wellen de namen Nedlloyd en Hagen in dit verband op.

IX Micro-economische winstbepaling

Soms rijst bij beoefenaren van de bedrijfseconomie de gedachte, dat zij wellicht wat kunnen leren van de algemene economie, in het bijzonder uiteraard van de micro-economie. In dit verband bezien wij thans de behandeling daar van winstbepaling, wederom vooral met het oog op de vraag, welke rol het tijdsaspect daarbij speelt.

De oogst van een onderzoek daarnaar is echter helaas teleurstellend. Winstbepaling wordt daar blijkbaar als een hoogst eenvoudige aangelegenheid gezien, de bepaling van het verschil tussen verkoopopbrengst en bijbehorende kosten, dus de verkoopwinst. De mogelijkheid dat winsten of verliezen worden behaald door waardestijging of waardedaling van voorraden niet-duurzame goederen en van duurzame produktiemiddelen komt daarbij niet aan de orde. A fortiori komen koopkrachtverliezen en -winsten op monetaire activa en passiva daar niet ter sprake.

De oorzaak van dit alles is gelegen bij het pro-

bleemgebied dat de micro-economie in haar beschouwingen betreft. Anders dan de naam van dit vak wellicht suggereert, beperkt zij zich praktisch geheel tot het onderzoek van het prijsvormings- en produktieprobleem, dat zij tot in de diepste diepten uitspit.

Persoonlijk onderzoek naar deze constellatie is inmiddels overbodig gezien de schets die de redacteur Breit in de inleiding van de bundel 'Readings in micro-economics' van het betrokken werkterrein geeft. Hij stelt daar met zoveel woorden vast, dat de micro-economie twee hoofdafdelingen omvat, namelijk 'the pricing of final products' en 'the pricing of factors of production'. Om goed duidelijk te maken dat dit geen enuntiatieve maar een limitatieve opsomming is, voegt hij daaraan nog uitdrukkelijk toe: 'Taken together, they constitute the subject matter of micro-economics'.²²

Niet alle algemene economen zijn het echter met deze beperking eens. Zo'n uitzondering is Boulding, die de 'theory of the firm' op de volgende wijze op de korrel neemt: 'As generally presented in the textbooks, the firm is a strange bloodless creature, without a balance sheet, without any visible capital structure, without debts and engaged apparently in the simultaneous purchase of inputs and sale of outputs at constant rates'.²³ Het is duidelijk dat Boulding hier de afwezigheid van de factor tijd en in het bijzonder van volgtijdige verandering in deze micro-economische beschouwingen op het oog heeft. Het beeld van de onderneming is daar naar onze mening vergelijkbaar met dat van een alleen handelende arbitrageant, die zijn zaken van zijn woonhuis uit regelt en die bovendien alle door hem behaalde arbitragewinsten onmiddellijk aan zijn bedrijf onttrekt.

Een (bescheiden) tijdsaspect bij de micro-economische behandeling van de verkoopwinst valt te onderkennen bij de uiteenzettingen over de bepaling van de optimale produktie- en prijsomvang. Deze geschiedt daar gewoonlijk aan de hand van de grafiek met een U-vormige kostencurve, die wordt gesneden door een in de grafiek van links naar rechts dalende lijn van de gemiddelde (c.q. marginale) verkoopopbrengsten per eenheid produkt.

Bedrijfseconomisch geformuleerd gaat het daar om een voorcalculatie van de verkoopwinst (= verkoopopbrengst -/- kosten) in de volgende periode (bijvoorbeeld jaar) bij verschillende alternatieven van de produktieomvang (=verkoopomvang) per jaar.

Een punt in de zojuist bedoelde uiteenzetting waaraan in wezen ook een tijdsaspect is verbonden, betreft voorts de verklaring van de dalende tak van de U-vormige kostencurve. Deze wordt daar gewoonlijk gezocht bij de omstandigheid dat wanneer een gegeven bedrag aan constante kosten (per jaar enzovoort) wordt gedeeld door de omvang van de produktie (per jaar) de uitkomst, de constante kosten per eenheid produkt, lager is naarmate de produktie-omvang groter is. Dit impliceert dat aan een jaar evenveel constante kosten worden toegerekend, onverschillig hoe groot de produktie-omvang is. In de bedrijfseconomie stelt men zich echter meestal op het standpunt, dat het aan een jaar toe te rekenen bedrag aan constante kosten afhankelijk is van de conjuncturele situatie in dat jaar. Hierdoor kan dit bedrag dus ook bij overigens gelijkblijvende omstandigheden, van jaar tot jaar in grootte verschillen.

Een tijdsverschil tenslotte dat via de interestkosten voor alle beschouwingen over winst in de algemene economie van belang is, vormt het feit dat daar tot die kosten mede worden gerekend interestkosten over eigen vermogen, vastgesteld op opportunity-cost basis. Daar dit bij bedrijfseconomische beschouwingen over winstbepaling, die aansluiten bij wat de praktijk op dit punt doet, niet het geval is, is deze bedrijfseconomische winst in een gegeven situatie in zoverre groter dan de 'algemeen-economische' winst.

Bij uitspraken van algemeen-economische zijde, bijvoorbeeld dat winsten weggeconcurrereerd worden, kan dit tot misverstand leiden. Zo merkt Keus op, dat men dan 'bijvoorbeeld ten onrechte (zou) kunnen denken dat zolang de gebruikelijke jaarrekeningen van ondernemingen winsten tonen, de concurrentie onvoldoende is'.²⁴

Bij discussies over winst en rentabiliteit is het daarom gewenst goed in het oog te houden welk van deze beide winstbegrippen daarbij aan de orde is.

X Historische uitgaafprijsstelsels van winstbepaling

Het gemeenschappelijke kenmerk van de stelsels van deze groep is, dat de waardering zowel bij de kosten als bij de balans, dus zowel voor verkoop- als voor jaarwinstbepaling, tegen historische prijzen geschiedt. Welke historische prijzen dat zijn, kan van stelsel tot stelsel verschillen. Het naar onze mening specifieke tijdsaspect bij jaarwinstbepaling volgens deze stelsels is, dat de betrokken jaarwinsten in tijden van prijsstijging regelmatig met allerlei volgtijdige waardestijgingen worden vergroot. Daar wij de laatste halve eeuw bijna voortdurend prijsstijgingen meemaken, doet zich dit verschijnsel vaak en in relatief aanzienlijke mate in de praktijk voor.

Is de prijsstijging extreem dan is ook deze ophoging van de winst extreem. Uitkering van dergelijke winst kan dan tot uitputting van de substantie (het goederenkapitaal) van de onderneming leiden, soms zelfs in die mate, dat de onderneming te gronde gaat.

De ophoging van de jaarwinst door volgtijdige waardestijging illustreren wij aan de hand van het volgende cijfervoorbeeld.

Cijfervoorbeeld

Op 1/1/91 worden gekocht 1.000 kg A à f 10,- per kg, 1.000 kg B à f 10,- per kg en 1.000 werkeenheden van duurzaam produktiemiddel C à f 10,- per werkeenheden.

De prijs op de inkoopmarkt van goed A, goed B en werkeenheden C stijgt met ingang van 2/1/91 eenmalig tot f 12,50 per kg respectievelijk werkeenheden.

Goed A wordt op 31/12/91 verkocht voor 1.000 x f 14,- = f 14.000,-

Goed B wordt op 31/12/92 verkocht voor 1.000 x f 14,- = f 14.000,-

Van het (verhuurde) duurzaam produktiemiddel C worden 200 werkeenheden à f 14,- per werkeenheden verkocht op 31/12/91, 31/12/92, 31/12/93, 31/12/94 en 31/12/95.

De volgtijdige waardestijging van f 2.500,- die hier in elk der drie gevallen op 2/1/91 ontstond, wordt in de jaarwinst van de volgende jaren opgenomen: bij goed A f 2.500,- in 1991, bij goed B

f 2.500,- in 1992 en bij dpm C f 500,- in elk der jaren 1991 tot en met 1995.

Deze hier eenmalige waardestijging verhoogt dus de jaarwinst van het jaar c.q. de jaren waarin zij door omzetting van het goed in geld wordt gerealiseerd. Vinden de prijsstijgingen in diverse jaren of zelfs continu plaats en geschieden ook de realisaties in verschillende jaren, dan vormen de betrokken ophogingen een bont geheel, dat moeilijk naar oorsprongen valt te analyseren. De term heterotemporabiliteit is uitgevonden, om deze situatie op waardige wijze onder woorden te brengen.

Het spreekt vanzelf dat in de praktijk in plaats van een éénmalige prijsstijging als in het voorbeeld, veeleer van steeds verder gaande prijsverhogingen sprake is. De invloed daarvan op de winstopphogingen zal veelal relatief groot zijn bij duurzame produktiemiddelen, omdat deze laatste per definitie meestal relatief lange tijd in de onderneming aanwezig zijn.

Een bevestiging hiervan bevat het jaarverslag 1990 van het gedenationaliseerde Britse gasbedrijf 'British Gas'. Dit bedrijf bepaalt zijn winst op vervangingswaardebasis, maar publiceert ter vergelijking daarnaast ook de berekening van de 'historical cost profit' over het betrokken jaar. De eerste bedroeg in 1990 £ 1.051 miljoen, de tweede £ 1.297 miljoen, dus £ 246 miljoen méér. Analyse van dit verschil leert, dat daarvan £ 230 miljoen (of ruim 20% van de 'current cost profit') wordt veroorzaakt door de lagere op oude aanschafprijzen gebaseerde afschrijvingen bij de bepaling van de 'historical cost profit' over het betrokken jaar.

Fungibele goederen

De situatie doet zich vaak voor, dat van een bepaalde soort goederen steeds weer eenheden worden aangeschaft, die onderling gelijk (congruent, identiek) zijn. Zulke goederen worden wel aangeduid als fungibel omdat een bepaalde eenheid ervan desgewenst in de plaats van een andere kan komen zonder dat dit overigens enig verschil uitmaakt. Massagoederen als grond- en

hulpstoffen en gestandaardiseerde industriële produkten behoren vaak tot deze categorie.

Doen zich bij dergelijke goederen prijsveranderingen voor, stel bijvoorbeeld een voortdurende prijsstijging, dan is bij een bedrijf dat zulke goederen koopt de aanschaffingsprijs van vroeger gekochte goederen lager dan van later aangeschafte exemplaren. Heeft het bedrijf van zulke goederen een voorraad, dan kunnen daarin op verschillende tijdstippen aangekochte exemplaren voorkomen. Voor de uitkomst van de winstbepaling is het van belang welke van deze aanschaffingsprijzen in aanmerking komen bij de vaststelling van de kosten op uitgaafprijsbasis bij een verkoop. Neemt men een 'oude' aanschafprijs dan valt in verband met de voortdurende prijsstijging relatief veel, neemt men een 'nieuwe' aanschafprijs dan valt relatief weinig volgtijdige waardeestijging in de jaarwinst.

In zo'n geval is het vaak onmogelijk of ondoelmatig na te gaan welk goed fysiek is verkocht/verbruikt. Een voorbeeld van het eerste is de situatie, dat op verschillende tijdstippen gekochte partijen van dezelfde vloeistof met elkaar worden vermengd. Het tweede doet zich voor wanneer aan elke gekochte eenheid weliswaar een prijskaartje bevestigd zou kunnen worden, maar de kosten die dit zou meebrengen prohibitief zouden zijn.

Voor de beantwoording van de vraag welke goedereneenheden zijn verkocht/verbruikt en welke nog in voorraad zijn, heeft men daarom één van een tweetal andere wegen ingeslagen. (1) De eerste daarvan is dat men hiervoor een bepaalde met de tijdsvolgorde van aanschaf van de goederen verband houdende tijdsvolgorde aanneemt. De first in first out (fiffo) volgorde en de last in first out (lifo) volgorde vormen de bekendste voorbeelden daarvan. (2) De tweede weg is, dat men met betrekking tot een bepaalde, voor de omvang van het bedrijf of een bedrijfsonderdeel normaal geachte hoeveelheid goederen de waardeestijgingen daarvan buiten het jaarresultaat houdt. De ijzeren-voorraadstelsels vormen hiervoor het bekendste voorbeeld.

ad 1 Volgordesystemen

De veronderstelling dat de goederen de onderneming in dezelfde tijdsvolgorde verlaten als zij zijn

binnengekomen, is eeuwenlang als vanzelfsprekend beschouwd en wordt ook thans nog op grote schaal toegepast. Bij een bepaalde verkoop worden dan de 'oudste' eenheden als verkocht/verbruikt beschouwd, waardoor bij voortdurende prijsstijging relatief veel volgtijdige waardeestijging als gerealiseerd, dus als winst wordt aangemerkt. Voor de balanswaardering ten behoeve van de jaarwinstbepaling worden de laatst aangekochte, dus relatief duur gekochte eenheden als zijnde nog in voorraad beschouwd, hetgeen dus relatief veel volgtijdige waardeestijging in de jaarwinst doet vallen.

Niet zelden wordt in jaarverslagen de opmerking aangetroffen, dat het vermelde op fiffo-aanschafprijsbasis gewaardeerde balansbedrag van de goederenvoorraad niet veel afwijkt van de betrokken vervangingswaarde. Uiteraard houdt dit verband met de omloopsnelheid van de betrokken niet-duurzame goederen. Bedraagt deze bijvoorbeeld circa 4 x per jaar, dan zal de balanswaardering ongeveer geschieden tegen de gemiddelde aankoopprijs van de in het afgelopen vierde kwartaal gekochte goederen. Gebeurt dit een jaar later weer, dan valt (bij gelijkblijvende voorraad) ongeveer de waardeestijging tussen circa medio november dit jaar en medio november vorig jaar in de jaarwinst van dit jaar. Soms verschilt dit relatief weinig van de waardeestijging tussen 1 januari en 31 december van dit jaar.

Een vooral in de Verenigde Staten van Amerika in de jaren '20 opgekomen volgordeveronderstelling is de lifo volgorde. De laatste (gewoonlijk relatief duur aangekochte) goederen worden daarbij geacht te zijn verkocht/verbruikt, waardoor relatief weinig volgtijdige waardeestijging in de verkoopwinst valt. De waardering tegen 'oude', relatief lage prijzen van de balansvoorraad bewerkstelligt hetzelfde bij de jaarwinst. Motief voor de toepassing van lifo is vaak de wens, bij fiscale toepassing belastingheffing over de in de jaarwinst vallende volgtijdige waardeestijgingen zo lang mogelijk uit te stellen, liefst tot sint-juttemis. Wanneer bij winstbepaling op lifobasis de voorraad op enig moment is uitverkocht c.q. geheel verbruikt, worden op dat moment ook de oudste aanschaffingen geacht te zijn verkocht/verbruikt. Alle behaalde waardeestijgingen, ook die van de

oudste aanschaffingen zijn dan gerealiseerd, waardoor in zo'n jaar van voorraauditputting vaak relatief veel 'voorraadwinst' wordt gemaakt. Teneinde de kans op dergelijke winstverhoging te verkleinen is een vorm van lifo ontstaan, die tussentijdse in de loop van het jaar plaatsvindende voorraauditputtingen en -verminderingen buiten beschouwing laat. Bij deze lifo-variant, het zogenaamde collectieve lifostelsel, wordt daartoe aangenomen, dat de eindvoorraad van een jaar, indien zij gelijk is aan de beginvoorraad, uit dezelfde aankopen is samengesteld als de beginvoorraad.

Uiteraard wordt zij daardoor op de balans tegen hetzelfde (aanschaf-) bedrag gewaardeerd als aan het eind van het vorige jaar. Zolang de voorraad op de achtereenvolgende balansstijdstippen gelijk blijft, wordt ze daardoor jaar voor jaar tegen dezelfde, wellicht uit een grijs verleden afkomstige aanschafprijs gewaardeerd.

Is de voorraad aan het eind van het jaar groter dan einde vorige jaar, dan wordt die vergroting geacht afkomstig te zijn uit aanschaffingen tijdens het jaar van de vergroting en dienovereenkomstig gewaardeerd. Bij een van jaar tot jaar steeds in omvang toenemende balansvoorraad, is deze laatste hierdoor tenslotte uit een aantal jaarschijven opgebouwd.

Vermindert de balansvoorraad in een jaar, dan verdwijnen er één of méér schijven geheel of gedeeltelijk. Bij deze 'schijvenafbraak' wordt wederom de lifo-volgorde in aanmerking genomen. Bij voortdurende prijsstijging valt door het verdwijnen van de jongste schijf/schijven relatief weinig volgtijdige waardestijging in de jaarwinst. Vindt in een jaar een aanzienlijke vermindering van de balansvoorraad plaats, dan komen ook 'oude' schijven voor afbraak aan de beurt. Het verdwijnen daarvan uit de voorraad leidt bij de veronderstelde continue prijsstijging tot een eveneens relatief aanzienlijke vergroting van de jaarwinst ten gevolge van dan als gerealiseerd aangemerkte waardestijgingen.

Is de balansvoorraad op enig tijdstip geheel uitgeput, dan zijn op dat moment alle schijven afgebroken en zijn alle tot dan toe plaatsgevonden volgtijdige waardestijgingen in één of méér van de opeenvolgende jaarresultaten terechtgekomen.

Voor de tussen de eerste aankoop en de laatste verkoop van het betrokken goed gelegen periode geldt dan (op overeenkomstige wijze als bij Schmalenbachs 'Totalgewinn') de stelling: totale winst in die periode = alle ontvangsten – alle uitgaven in die periode. Het verschil met Schmalenbachs totale winst is uiteraard dat deze laatste betrekking heeft op de gehele onderneming, terwijl hier alleen de ontvangsten en uitgaven met betrekking tot een bepaald goed aan de orde zijn. De overeenkomst is het feit, dat de totale winst in beide situaties het karakter heeft van méér geld, het uitgangspunt van nominalistische winstbepaling.

Een van de redenen voor uitputting of vermindering van de voorraad van een bepaald goed op een balansstijdstip kan gelegen zijn bij overgang op aanschaf van een andere soort goederen, wellicht zelfs op een andere kwaliteit van de oorspronkelijke soort goederen.

Wordt het collectieve lifosysteem dan zonder meer op de bovenbesproken wijze toegepast, dan vallen door uitputting c.q. vermindering van de voorraad 'oude' goederen, wederom volgtijdige waardestijgingen in de jaarwinst. Anders geformuleerd: de stille reserve, die tot dusverre was verborgen in de lifovoorraad 'oude' goederen, valt dan vrij.

Om een dergelijke jaarwinstverhoging bij overgang op andere, min of meer verwante goederen tegen te gaan, is een lifo-variant gecreëerd die onder de naam lifo-dollar bekend is en toepassing heeft gevonden.

Bij dit stelsel geschiedt de kwantitatieve vergelijking van de eind- met de beginvoorraad van het betrokken jaar, die nodig is om vast te stellen of er van 'schijvenopbouw' dan wel van 'schijvenafbraak' sprake is, met behulp van prijsindexcijfers. In principe is dit laatste hetzelfde als wat op nationaal vlak wordt gedaan bij de beantwoording van de vraag, of het 'reële' nationale inkomen van een jaar groter of kleiner is dan het vorige jaar. Het verschil is, dat in dit laatste geval (nationale) algemene prijsindexcijfers voor de berekening worden toegepast terwijl bij lifo-dollarvalue (meestal) met specifieke prijsindexcijfers voor ondernemingsgoederen wordt gewerkt.

Deze laatste kunnen betrekking hebben op de

onderneming als geheel, of op bepaalde onderdelen daarvan, zoals bijvoorbeeld de afdelingen (van een warenhuis) of voor dit doel gevormde goederen-'pools'.

Ondanks overgang op andere goederen en goederenassortimenten kunnen op deze wijze de begin- en eindvoorraden van de onderneming c.q. de afzonderlijke afdelingen c.q. de afzonderlijke 'pools' kwantitatief worden vergeleken. Daarbij aan de dag tredende hoeveelheidsvergrotingen en -verkleiningen kunnen vervolgens op de bij collectief lifo gebruikelijke wijze, ditmaal echter met behulp van de prijsindexcijfers, worden 'vertaald' in de geldbedragen voor de nieuw gevormde en afgebroken oude schijven.

Het in de jaarwinst vallen van volgtijdige waarde-stijging kan op deze wijze op doelmatige wijze worden vermeden of beperkt in gevallen, waarin aan het einde van een jaar andere goederen aanwezig zijn dan aan het begin.

Met betrekking tot de volgordesystemen merken wij tenslotte nog op, dat daarvan ook andere varianten bestaan, zoals highest in first out (hifo) en next in first out (nifo). In verband met de relatief uitgebreide toepassing van fifo en lifo, welke onzes inziens overigens mede verband houdt met de daarbij afwezige, althans beperkte, noodzaak om bij toepassing alle, althans vele, individuele aankopen in de beschouwing te betrekken, beperkten wij onze beschouwingen tot beide laatstgenoemde systemen.

ad 2 IJzeren-voorradssystemen

Met betrekking tot de tweede hiervóór genoemde groep winstbepalingsstelsels, namelijk die welke met het begrip 'normale voorraad' werken, beperken wij ons eenvoudigheidshalve tot de ijzeren-voorraadstelsels. Binnen die groep brengen wij een verdere beperking aan, door alleen aandacht te schenken aan de door N. J. Polak in zijn artikelenreeks 'Goed koopmansgebruik in verband met de winstbelasting'²⁵ uiteengezette versie daarvan.

De kern van de ijzeren-voorraadstelsels voor jaarwinstbepaling is, dat volgtijdige waardeveranderingen van een voorraad die naar aard en omvang voor de bedrijfsuitoefening noodzakelijk is, buiten de jaarwinst worden gelaten. Bij de jaarwinstbe-

paling wordt deze voorraad daartoe (afgezien van manco's en surplussen) tegen een van jaar tot jaar gelijkblijvend bedrag op de betrokken jaarbalansen gewaardeerd. Dit laatste bedrag nu wordt, zoals Polak uiteenzet, gevormd door de aanschafprijzen bij de aankopen waardoor de ijzeren voorraad ontstond en eventueel later werd vergroot.

Anders dan bij het collectieve lifosysteem worden laatstbedoelde vergrotingen hier niet als 'schijven' aangemerkt die zolang zij bestaan afzonderlijk onderscheiden worden. Bij het onderhavige ijzeren-voorraadstelsel worden zij namelijk als een nadien niet 'los' meer onderscheiden hoeveelheid in de nieuwe vergrote ijzeren voorraad opgenomen. Daarom wordt ten behoeve van de jaarwinstbepaling telkens na een kwantitatieve vergroting van de ijzeren voorraad een nieuwe ijzeren-voorradprijs voor de (nieuwe) ijzeren voorraad als totaal berekend. Deze nieuwe ijzeren-voorradprijs is het gewogen gemiddelde van de oude ijzeren-voorradprijs en de aanschaffingsprijs/prijzen van de vergroting.

Bij verkleining van de ijzeren voorraad, die bij voorbeeld kan samenhangen met een verkleining van de bedrijfsomvang van de onderneming of het betrokken onderdeel daarvan, valt ook hier bij aanwezigheid van voortdurende prijsstijging, volgtijdige waarde-stijging in het jaarresultaat.

Anders dan bij het collectieve lifosysteem heeft een dergelijke toevoeging hier betrekking op een evenredig deel van de som van de waarde-stijgingen van de diverse (op verschillende tijdstippen gekochte) goederenhoeveelheden waaruit de tot dusverre bestaande ijzeren voorraad was opgebouwd, kortom: op een evenredig deel van de tot dusverre in de ijzeren voorraad verborgen 'stille reserve'. Bij dit in de jaarwinst vallen van waarde-stijgingen wordt derhalve bij dit stelsel, anders dan bij collectief lifo, een bepaalde vorm van 'middeling' toegepast.

Op soortgelijke wijze als bij het collectieve lifosysteem is het bij het ijzeren voorraadstelsel mogelijk, om wanneer de onderneming op andere goederen overgaat, en in verband hiermee een nieuw ijzeren-voorraadbedrag moet worden berekend, daarbij het in de jaarwinst opnemen van volgtijdige waarde-stijgingen te voorkomen c.q. te ver-

minderen (dat wil zeggen uit te stellen). Polak geeft daarvan in zijn uiteenzettingen een voorbeeld,²⁶ dat kennelijk betrekking heeft op assortimentsverandering bij een textielhandelsbedrijf.

Een andere – door Polak echter niet besproken en fiscaal verboden – uitbreiding van het stelsel betreft de toepassing ervan op duurzame produktiemiddelen. Een praktisch voorbeeld daarvan vormde destijds de jaarwinstbepaling bij een scheepvaartonderneming, waarbij deadweight-tonnen als fungibele goedereneenheden werden beschouwd. Uiteraard illustreert dit, dat een dergelijke praktische toepassing soms inderdaad tot de mogelijkheden behoort.

In zijn bedoelde publikatie zet Polak uiteen, dat het ijzeren-voorraadstelsel voor wat de (bruto) verkoopwinst betreft, het karakter van vervangingskoopstelsel heeft. Daar de ijzeren voorraad geacht wordt niet te worden verkocht (zij wordt als het ware 'in het bedrijf verzonken' geacht), worden de goedereneenheden waarmee zij technisch gezien door verkoop en verbruik vermindert, economisch gezien vervangen door de – gewoonlijk latere – wederaankopen van de verdwenen goederen.

In bepaalde constellaties kan toepassing van het ijzeren-voorraadstelsel dan ook tot ongeveer dezelfde uitkomst voor de winst, met name de bruto handelswinst bij verkoop, leiden als het vervangingswaardestelsel.

Tenslotte attenderen wij wat dit stelsel betreft, nog op een onzes inziens uit methodologisch oogpunt belangrijke passage in Polaks artikelenreeks. Hij merkt daar op, dat het niet in zijn 'bedoeling ligt, één universeel stelsel van winstberekening of waardering aan te bevelen. In tegendeel', zegt hij, 'wij willen aantonen, dat de relativiteit nog verder strekt, dat allerlei omstandigheden invloed op de keuze van het stelsel kunnen uitoefenen'.²⁷

Polak staat dan ook geenszins afwijzend, laat staan vijandig, tegenover Limperg's offertheorie, die hij een stevige grondslag (voor de winstbepaling) noemt.²⁸

Wij menen in onze voorgaande beschouwingen eenzelfde relativiteit te hebben betracht. Elke

winstbepaling, volgens welk stelsel dan ook, heeft zoals daar bleek naar onze opvatting een (bedrijfs)economisch aspect.

Bij onze bespreking van de voor diverse winstbepalingsstelsels typische tijdsaspecten behoeften wij ons dan ook geen beperking op te leggen door bepaalde stelsels als zijnde 'niet economisch' buiten de deur te houden.

XI Juridische winst

Omtrent het bedrijfseconomische aspect van juridisch voorgeschreven of toegelaten winstbepalingsstelsels en in het bijzonder het daaraan verbonden tijdsaspect, beperken wij ons tot enkele summere opmerkingen.

De wetsbepalingen voor de jaarrekeningen van (bepaalde) rechtspersonen staan zowel toepassing van historische kosten (bij voorraden onder andere op fifobasis) als – althans voor de materiële en financiële vaste activa en de voorraden – van de actuele waarde toe.

Voor het tijdsaspect van jaarwinstbepaling op historische uitgaafprijzbasis verwijzen wij naar onze boven besproken beschouwingen daarover. Bij toepassing van actuele waarden moeten 'opwaarderingen' in eerste instantie aan een 'herwaarderingsreserve' worden toegevoegd. Deze kan 'in kapitaal worden omgezet' of mag onder bepaalde voorwaarden ten gunste van de winsten verliesrekening worden gebracht. Verhoging van de jaarwinst door toevoeging daaraan van volgtijdige waardestijging is voor de betrokken ondernemingen bij waardering tegen actuele waarden dus niet noodzakelijk, in sommige gevallen verboden en in andere gevallen toegestaan.

Wat fiscale winstbepaling betreft is toepassing van het traditionele historische uitgaafprijzstelsel regel, en ten aanzien van duurzame produktiemiddelen zelfs verplicht voorgeschreven. Onder bepaalde voorwaarden is krachtens de jurisprudentie toepassing van het ijzeren-voorraadstelsel toegestaan.

Vroeg of laat vallen bij fiscale winstbepaling derhalve toch alle door de onderneming tijdens haar leven behaalde volgtijdige waardestijgingen in de

fiscale winst. Mocht ergens iets 'vergeten' zijn, dan valt het uiteindelijk in de slotwinst.

In fiscale terminologie kan dit alles worden uitgedrukt in de (op zichzelf zinloze) slagzin 'gulden is gulden'. Hiermee wordt uiteraard bedoeld, dat over de gehele levensduur van de onderneming bezien, de fiscale winstbepaling volkomen nominalistisch is. Niet verwonderlijk is in dit verband, dat de Nederlandse politiek invoering van het op algemene prijsindexatie gebaseerde stelsel-Hofstra van de hand heeft gewezen. Bij dit stelsel blijft immers de met algemene prijsstijging, dat wil zeggen geldontwaarding, verband houdende vermogenscorrectie, naar Hofstra terecht opmerkt 'definitief'²⁹ buiten de winst.

Fiscale toepassing van dat stelsel zou de overheid ongetwijfeld miljarden guldens aan belasting over 'inflatoire schijnwinsten' doen missen, die zij bij de thans fiscaal toegestane winstbepalingsstelsels zonder veel gerucht in de loop van de jaren met graagte en zelfs met hebzucht incasseert.

XII Slotbeschouwing

Het beeld dat uit het voorgaande rijst is dat van een bont geheel van tijdsaspecten die zich bij bedrijfseconomische winstbepaling voordoen. Winsttoerekening aan opeenvolgende perioden, tijdsinvloeden via interestkosten, contante waarden van toekomstgrootheden, winstbudgettering en gevolgen voor de winst van volgtijdige algemene en specifieke prijsveranderingen behoren tot dit beeld. Vooral het vroeg of laat verhogen van de jaarwinst door daarin vallende volgtijdige waardeverhogingen bleek bij diverse stelsels voor te komen. Daarbij doet zich in het algemeen een sterke mate van 'heterotemporabiliteit' voor, hetgeen niet aan de overzichtelijkheid ten goede komt.

Het streven dergelijke winstvergrotingen zoveel mogelijk tegen te gaan bleek aanleiding te geven tot het ontstaan van verschillende van de besproken winstbepalingsstelsels. In de meeste gevallen leidt toepassing daarvan echter slechts tot 'uitstel van executie'.

Helaas moeten wij deze beschouwingen afsluiten met een sombere noot. Het betreft hier de plan-

nen van het International Accounting Standards Committee. Het belang daarvan is groot. 'Vroeg of laat zal de wetgeving door deze internationale regelgeving worden beïnvloed', merkt Brink dienaangaande op.³⁰

Tot deze plannen behoort onder meer, naar Brink signaleert, het voornemen van deze commissie met nieuwe voorstellen te komen voor een 'verbod om op lifo of volgens een ijzeren-voorraadstelsel te waarderen'.³¹ Een voorkeur voor waardering van materiële vaste activa tegen historische kosten heeft zij inmiddels reeds uitgesproken.

Dat ook op dit terrein (relatieve) vrijheid weer voor dwang zal moeten wijken, zal naar wij vermoeden niet alle Nederlandse bedrijfseconomen tot vreugde stemmen.

Noten

1 De tekst van dit artikel is in vergelijking met de mondelinge voordracht op sommige punten uitgebreid of verkort in verband met uiteenlopende aan schriftelijke en mondelinge presentatie te stellen eisen. De auteur betuigt zijn dank aan Prof. Dr W. Eizenga voor stimulerend overleg over de onderhavige problematiek.

2 A. Marshall, Principles of economics, 8e druk, Londen, 1920, p. 92.

3 Idem, pag. V.

4 L. Robbins, An essay on the nature and significance of economic theory, 2e druk, Londen, 1952, p. 16.

5 A.L. Pigou, The economics of welfare, 4e druk, Londen 1946, p. 11.

6 J.C. Brezet, Microeconomische en bedrijfseconomische winstbepaling, Rotterdam, 1986, pp. 13 e.v. en 96 e.v.

7 H.J. van der Schroeff, Bedrijfseconomische grondslagen van de winstbepaling, Amsterdam, 1975, p. 112.

8 Idem.

9 G.L. Groeneveld, Waarde, winst en jaarrekening, Deventer 1979, p. 209.

10 Idem, p. 217.

11 J.L. Meij, Waardetheorieën en de bedrijfshuishouding, in: Maandblad voor accountancy en bedrijfshuishoudkunde, november 1954, herdrukt in de bundel 1924 MAB 1960, Purmerend, 1961, p. 321.

12 H.A. Briscoe, Replacement profit is false in: The Accountant, juni 1953.

13 H.W. Sweeney, Stabilized accounting, New York, 1936, p. XI.

14 E.O. Edwards en P.W. Bell, The theory and measurement of business income, Berkeley, 1961, p. 19.

15 H.J. van der Schroeff, t.a.p. 41.

16 H.J. van der Schroeff, Kosten en kostprijs, 8e druk, Amsterdam, 1974, p.10.

17 H.J. van der Schroeff, t.a.p. 43.

- 18 H.C. van Straaten, Inhoud en grenzen van het winstbegrip, Leiden 1957.
- 19 Idem, De leer van Limperg, geloof of wetenschap? in: Herinneringen aan Limperg, Amsterdam, 1979, p. 90.
- 20 J.G. Groeneveld, Van epigoon tot renegaat in Maandblad voor accountancy en bedrijfshuishoudkunde, september 1975, p. 380.
- 21 H.J. Hofstra, Inflatieneutrale belastingheffing, 's-Gravenhage, 1978.
- 22 W. Breit, Readings in microeconomics, Hinsdale, 1971, p. VII.
- 23 K.E. Boulding, A reconstruction of economics, New York, 1955, p. 34.
- 24 J. Keus, Handhaven of winst maken? in: Maandblad voor bedrijfsadministratie en -organisatie, 1984, p. 229.
- 25 N.J. Polak, Goed koopmansgebruik in verband met de winstbelasting in De naamloze vennootschap van 1940, herdrukt in de bundel: Verspreide geschriften van Prof. Dr N.J. Polak, Purmerend, 1953, p. 253 e.v.
- 26 Idem, p. 279.
- 27 Idem, p. 257.
- 28 Idem, p. 263.
- 29 H.J. Hofstra, t.a.p. 82.
- 30 H.L. Brink, Op naar een internationale jaarrekening? in De naamloze vennootschap januari 1991, p. 10.
- 31 Idem, p. 14.